

ХУДОЖНИКИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ ПРЕСІ 1921 – 1937 РР.

Олексій Жиров¹

аспірант кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
Email: oleksii.zhyrov@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3126-8117>

Еліна Дегтярьова²

Магістр образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
незалежна дослідниця, Ужгород
Email: lina.degtyarova@gmail.com
Scopus Author ID: 57219893497
<https://orcid.org/0000-0003-3215-4242>

У даній статті розглядається проблема становлення і функціонування «Товариства візуальних художників Підкарпатської Русі», що офіційно існувало в 1931 – 1938 рр., але своїм корінням сягає початку 1920-х років. Обґрунтовується ідея про те, що Товариство, створене за зразком празького «Manes», стало першою інституційною спробою локальних митців вибудувати організаційну структуру, яка поєднала представників різних художніх напрямків, шкіл та естетичних орієнтацій. Простежується діяльність засновників і провідних діячів Товариства – Адальберта Ерделі, Йосипа Бокшая, Ладіслава Кайгла та інших, а також менш відомих учасників, таких як Іштван Кутлан чи Ніколай Остапкін. У статті порушується тема інституціоналізації мистецтва у мультикультурному середовищі Підкарпатської Русі, де в одному об'єднанні співіснували авангардистські практики чеських митців з академічними, імпресіоністичними й реалістичними пошуками місцевих художників. Значна увага приділена аналізу виставкової діяльності, зокрема колективним виставкам у Кошицях (1921 р., 1934 р.), де митці Підкарпаття представляли свої роботи на тому ж виставковому майданчику, що і знані чеські, віденські та мюнхенські автори. У статті з'ясовано, що реакція преси була загалом прихильною: критики відзначали якість творів і надавали провідну роль Ерделі та Бокшаю як «стовпам» закарпатського мистецтва. Водночас підкреслювалася відсутність єдиної «школи», адже художники регіону походили з різних мистецьких традицій. На основі вивчення добової преси встановлено нові факти про маловідомих митців та обставини, пов'язані з формуванням локальної мистецької сцени. Стаття вводить у науковий обіг нові та малодосліджені матеріали, що стосуються міжвоєнного мистецтва Закарпаття. Автори приходять до висновку, що радянське трактування цього явища як «живописної школи» є некоректним, оскільки джерела 1920 – 1930-х років демонструють радше відсутність стилістичної цілісності й наголошують на різноманітності художніх підходів. Таким чином, стаття присвячена комплексному дослідженню процесів інституціоналізації мистецтва Підкарпатської Русі, що розкриває динаміку культурного життя регіону та дозволяє переосмислити традиційні уявлення про «закарпатську школу живопису».

Ключові слова: Підкарпатська Русь, мистецтво, Перша Чехословацька республіка, історія мистецтва, Закарпаття, мистецькі об'єднання, Адальберт Ерделі.

Постановка проблеми. Аналіз біографій та творчості закарпатських художників у міжвоєнний період залишається актуальною проблемою для історії мистецтва Підкарпатської Русі часів першої Чехословацької республіки. І ця дослідницька проблема далека від остаточного вирішення. Радше навпаки. Чимала кількість дотичних проблеми історичних джерел (архівні документи, матеріали преси тощо) залишається не опрацьованою, а тому перебуває поза науковим обігом. Дана стаття присвячена аналізу вибраної періодики Підкарпатської Русі міжвоєнної доби, що друкувалася чеською, словацькою та угорською мовами. Стаття присвячена в першу чергу повідомленням преси про виставки Товариства художників Підкарпатської Русі, однак, аналізований матеріал не обмежено діяльністю членів

цієї спілки та хронологічним періодом існування Товариства. У даній статті увагу зосереджено на важливих виставках та відгуках у пресі, а також на процесах творчості та фахової комунікації всередині спільноти митців тогочасного Закарпаття. У процесі роботи автори ставили собі завдання відійти від усталених кліше та сумнівних стереотипів, продиктованих умовностями радянського та пострадянського мистецтвознавства, що дотепер побутують у сучасній літературі, дотичної до історії закарпатського мистецтва, а натомість проінтерпретувати діяльність локальних митців, спираючись на історичні джерела доби, в даному випадку – повідомлень місцевої преси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасником засновників «Товариства візуальних художників Підкарпатської Русі», чеським журна-

¹ © Жиров О.

² © Дегтярьова Е.

лістом та головним редактором і засновником часопису «Podkarpatoruská revue» Ярославом Затлоукалом, було зроблено низку публікацій в 1930-х роках, які свого часу стали поштовхом для популяризації окремих художників та мистецьких угруповань на Підкарпатській Русі. Затлоукал також став упорядником збірки статей про Підкарпатську Русь, в якій культурі було відведено чималий простір. Нарис про деяких художників, в першу чергу старшого покоління, до збірки написав Йосип Бокшай [Podkarpatská Rus, с. 214–216]. Упорядник зосередив свою увагу на чеських митцях, зокрема, долучив навіть невеликий діалог з Міладою Шпаловою-Бенеш [Podkarpatská Rus, с. 233–238]. У працях наших сучасників найбільше уваги науковці приділяють Адальберту Ерделі та Йосипу Бокшаю. Монографія авторства проф. Івана Небесника «Адальберт Ерделі» наразі є одним із найбільш повних джерел інформації стосовно більшості учасників товариства місцевого походження, не лише його засновника. Небесник всіляко окреслює соціальні контексти, історичні передумови та взаємини між персоналіями, які є невід'ємною частиною долі кожного митця, та описує діяльність інституцій, які заснував або до яких був причетний Ерделі. Відповідно, в монографії висвітлено низку важливих фактів щодо діяльності десятків митців у міжвоєнний період. Важливими також є і публікації цього ж автора в наукових журналах, які більш широко доповнюють заданий монографією вектор пошуку [зокрема, Небесник, 2018, с. 21–25]. Також тему діяльності митців краю частково висвітлено в наукових статтях Аттілі Коприви [зокрема, Коприва, 2017, с. 20–23]. Каталог до виставки Підкарпатських художників у 2019 р., куратором якої виступив PhD Мірослав Клебан, відкриває перспективу на феномен кошицького модернізму, закарпатських художників, їх взаємини з представниками словацької та чеської сцен [Kleban 2019, с. 16–50]. У праці Михайла Сирохмана «Шлях закарпатського живопису» [Сирохман, 2021] 10 нарисів присвячено найбільш відомим закарпатським митцям, з яких лише четверо активно функціонували в досліджуваній нами період. Проф. Іван Поп в онлайн нарисі [Поп, 2023] охоплює значну джерельну базу, що в першу чергу розкриває нові дані про діяльність художників походженням із чеських земель на Підкарпатській Русі (далі – ПР), і їх зв'язків з локальними митцями. Поп описує події кількох виставок, зокрема, в Братиславі, Брно, Празі, не оминаючи увагою відгуки в пресі. Однак, попри зацікавленість науковців і широкої аудиторії темою закарпатських митців, ми вважаємо тему далеко не повністю дослідженою. Радше навпаки – в часи відносної доступності масиву оцифрованих періодичних видань та інших документів, а також при наявності багатой колекції періодики в Державному архіві Закарпатської області тема дослідження лише зростає в перспективності.

Мета, завдання статті. Метою статті є аналіз змісту та історичного контексту повідомлень локальної преси Підкарпатської Русі міжвоєнної доби про діяльність місцевих художників. Відповідно вказаної мети були сформульовані дослідницькі завдання: знайти та опрацювати матеріали, що виходили на шпальтах місцевих періодичних видань, які стосувалися виставок та інших видів публічної діяльності митців Підкарпатської Русі, виявити настрої в добовій періодиці щодо них та ввести в науковий обіг нові історичні факти та їх інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. «Товариство діячів образотворчого мистецтва Підкарпатської Русі» («Т-во діячелей зображающих искусств на Подкарпатской Руси») або, згідно чеської офіційної назви, «Товариство візуальних художників Підкарпатської Русі» (Spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi) (далі – Товариство) було засноване за прикладом чеського відомого угруповання «Spolek výtvarných umělců Mánes (SVU Mánes)» (з чеськ. – Mánes)¹, з повної назви якого було запозичено першу частину назви. «Mánes» об'єднав під своєю парасолькою митців різних напрямків і стилів та став певним профсоюзом, що відкривало широкі можливості для професійної кар'єри академічним митцям з чеських земель та закордону. Подібно до празького товариства, підкарпатське також не було обмежено ані географічним походженням митців, ані хронологічними рамками початку їхньої діяльності, тим більше не було обмежень в ідеологічному аспекті. Засновники та активні учасники закарпатського Товариства, а також їхні колеги робили спільні виставки вже з 1921 р. Відтак, ми не обмежуємо матеріал даної статті лише 1931 – 1938 рр. – офіційними роками існування Товариства. Об'єднання художників, створене в Ужгороді, як відомо, не було єдиним в краї. Однак, про інші товариства наразі відомо не так багато. За прикладом Нодьбанської школи провідні митці Підкарпатської Русі (далі – ПР) заснували перше подібне товариство і мистецьку колонію в Мукачеві в 1926 р. До нього увійшли Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі, Тивадар Муссон, Шандор Берегі, Дюла Ійяш та Дюла Віраг, чий імена вже були відомі за межами краю [Kárpátalja, 1926, № 20, old. 5]. Григорій Медвецький згодом вказує, що існує подібна асоціація художників і в Хусті – «Вільне товариство друзів мистецтва», створене Фердинандом Журеком [Slovenský Východ, 1934, № 156, s. 3].

Першою визначною подією в виставковій діяльності художників ПР за межами краю стала виставка в м. Кошице в 1921 р. Вона відкрилася 3 травня і тривала лише 12 днів. На виставці було представлено 8 художників зі 110 зображеннями. За винятком самоука Ійяша, художники належали до молодого покоління. Берегі виставив 2 карикатурні акварельні малюнки та 1 фігуративний акварельний етюд, Бокшай – 15 пейзажних пастельних робіт та 6 живописів олією, Ерделі – 10 живописних картин,

¹ Spolek výtvarných umělců Mánes, (коротко – S.V.U.) – «Товариство візуальних художників Манес», засноване в 1887 році, його метою було обговорення та читання лекцій про мистецтво, як чеське, так і європейське, видання журналу «Вільні напрямки» (з 1897 року), художні публікації та організація виставок. Окрім чеських

художників до Mánes входили видатні художники та архітектори 20-го століття з інших країн: Огюст Роден, Анрі Матісс, Пабло Пікассо, Марк Шагал, Сальвадор Далі, Френк Ллойд Райт, Ле Корбюзьє, Вальтер Гропіус та інші.

Грабовський – 5 олійних робіт, Ійяш – 16 олійних робіт та 2 акварелі, Муссон – 23 олійні картини, Віраг – 7 олійних робіт та 1 розпис стелі храму (олія з темперою), графік Кром – 13 малюнків олівцем, 8 офортів та 1 малюнок тушшю. Крім того, на експозиції були 2 проекти меблів у русинському народному стилі автора Голешовського та кілька зразків з керамічних майстерень в Ужгороді та Ясіня, якими керував академічний художник Масек [Slovenský Východ, 1921, № 102, s. 5].

Представники художників Підкарпатської Русі заснували Товариство 12 червня 1931 р. [Небесник, 2007, с. 51, Uj Közlöny, 1931, № 138, old. 1]. На установчих зборах новоствореної асоціації, у яких взяли участь 13 художників, одностайно було ухвалено статут організації та обрано підготовчий комітет із семи членів. Головою комітету обрали Адальберта (Войтеха) Ерделі, заступником голови – Ладіслава Кайгла¹, виконавчим директором – чеха за походженням, Бендржіха Озджяна [Небесник, 2007, с. 51, Небесник, 2018, с. 23]. З локальної угорськомовної періодики стає відомо про інші подробиці події. До складу членів комітету увійшли Томешек, Рупал, Бокшай та Бенешова-Шпалова. Цей орган мав здійснювати управління справами Товариства до офіційного затвердження статуту та скликання чергових річних загальних зборів. Також було сформовано журі з трьох членів у складі Ерделі, Бокшая та Єлена; запасним членом було призначено Кайгла. Підготовчий комітет звернувся до всіх художників ПР із закликом якнайшвидше зареєструвати своє членство у виконавчого директора асоціації Озджяна. Представництво було розташоване в приміщенні Виноградської ошадної каси на вул. Рашіна в Ужгороді [Uj Közlöny, 1931, № 138, old. 1]. Заклик до всіх митців краю доєднуватися до Товариства свідчить водночас про відкритість засновників до всіх мистецьких проявів та про розмитість задач і відсутність поняття школи чи герметичного гуртка як такого. Існував статут, але не маніфест, як це вже було заведено у авангардних художників 1900 – 1930-х рр. Взірцем для статуту, як зазначає Небесник, став документ празького «Манеса» [Небесник, 2007, с. 53]. Об'єднанням митців поч. ХХ ст. загалом був притаманний виражено індивідуалістичний характер, вони були більш герметичними та категоричними до відбору учасників. Цей пріоритет залишався в більших метрополіях, де художники переважали кількісно та формували більш концептуальні товариства, вступ з огляду на чіткі пріоритети в мистецькому стилі. Натомість «Товариство візуальних художників Підкарпатської Русі» об'єднало як авангардистів, яких представляли

насамперед митці походженням з чеських та словацьких земель, так і класичну школу, яку в першу чергу репрезентував Бокшай. До інших осередків товариств в ПР також зазвичай входили митці, не поєднані стилем, школою чи певною тяглістю візуальних традицій.

У 1931 р. до ПР завітав провідний угорський академічний художник Бела Івані-Грюнвальд² з нагоди персональної виставки [Uj Közlöny, 1931, № 95, old. 2]. Під час відвідин Ужгорода місцевий журналіст Йозеф Бойчук взяв коротке інтерв'ю у знаного майстра. Серед активно діючих митців Угорщини Івані-Грюнвальд згадає Вілмоша Аба Новака (Aba Novak Vilmos), Іштвана Сьоні (Szönyi István) та Аурела Берната (Bernáth Aurél) як яскравих представників молодого покоління і виразників нових угорських тенденцій у мистецтві загалом. Не дивно, що серед двох локальних митців, з якими Грюнвальд встиг поспілкуватися в перший день, був Ерделі, його учень у Будапештській академії мистецтв [Uj Közlöny, 1931, № 96, old. 3]. Однак, друге ім'я менш відоме науковим і широким колам – Іштван Кутлан³, художник, що працював в імпресіоністичній манері. Походженням із невеликого села Фанчикова, фаховий спортсмен-борець, Кутлан став популярним після своєї персональної виставки в Ужгороді в 1920 р. Після цього його підтримував вже знаний митець Дюла Ійяс (угорськ. – Ijász Gyula), і навіть зробив спільну з Кутланом виставку в 1923 р. [Marosi, 2014]. «Художник з Тиси» – так називали Кутлана в тогочасній періодиці [Uj Közlöny, 1928, № 160, old. 2–3]. Грюнвальд висловив велике сподівання на поглиблення зв'язків між чехословацькими і угорськими художниками, та назвав «великим благословенням, якби художники ПР виставлялися в Будапешті» [Uj Közlöny, 1931, № 96, old. 3]. Насамкінець маєстро анонсував виставку обох згаданих митців у вересні того року в Будапешті. Однак, нам наразі не вдалося знайти підтвердження, що ця подія відбулася.

Завдяки цій інформації нами було здійснено пошук наступних джерел про нині майже забутого художника в тогочасній періодиці. Передусім, примітною вважаємо інформацію за 1927 р. про те, що редакція Uj Közlöny приписувала успіх Кутлана своїм публікаціям та промоції художника. Наприклад, редакція газети повідомляє, що художник Іштван Кутлан, на якого вона свого часу звернула увагу Міністерства освіти після першої успішної виставки митця, за підтримки Міністерства вирушив у навчальну подорож до Парижа та Франції. Автор короткої замітки не шкодує епітетів та хвалить митця, який «...вирізняється особливим колористичним талантом, насичені та розкішні барви його полотен завжди поєднуються в

¹ Ладіслав Кайгл (чеськ. Ladislav Kaigl, 1885 – 1939) – чеський адміністративний діяч, художник і педагог, засновник хору «Сметана» в Мукачеві, фундатор «Хору вчителів Підкарпатської Русі» в Ужгороді, ініціатор становлення русинського театру в Ужгороді.

² Бела Івані-Грюнвальд (угорськ. – Iványi-Grünwald Béla, 1867 – 1940) – угорський живописець, провідний член колонії художників у Нодьбані та засновник колонії художників у Кечкеметі.

³ Іштван Кутлан (1894 – 1968, угорськ. Kutlán István) – закарпатський художник угорського походження. Народився в с. Фанчикова

комітату Угоча. Колишній професійний спортсмен-борець і педагог. Після РСВ поєднував викладання з активними виступами у боротьбі, заснував секцію боротьби в Ужгороді в 1919 р. та мав шанс на участь в Олімпійських іграх 1924 р. (не реалізований через бюрократичні причини). З 1920-х років активно виставлявся, отримав державні стипендії, навчався в Празі та в Академії Жуліана (Париж). Відомий пейзажами Тиси, ілюстрував підручники, розписував фрески, зокрема в рідному селі, разом з Й. Бокшасем. У повоєнний час зберігав імпресіоністичну манеру, не прийнявши соцреалізму [Marosi, 2014].

гармонійний, вишуканий тон» [Uj Közlöny, 1927, № 215, old. 3]. На думку редакції, перебування у світовому мистецькому центрі мало б посприяти творчому зростанню Кутлана та утвердженню його як класика, а також стати вагомим внеском у розвиток художнього життя Підкарпатської Русі. Редакція висловила сподівання, що після повернення митець представить у місті виставку робіт, створених у Парижі, яка засвідчить його мистецький поступ [Там само, old. 3].

Кутлан був також і частим дописувачем до Uj Közlöny як автор фейлетонів [Наприклад, Uj Közlöny, 1928, № 183, old. 3]. Регулярне відточування хисту до гострого слова сталося в пригоді й в критичній статті. Його публічне висловлювання в 1937 р. [Uj Közlöny, 1937, № 13, old. 2–3] щодо відбору робіт для виставки в Празі вказує на певний конфлікт у Товаристві. Автором були прямо адресовані претензії до Ерделі та Бокшай, «верхівки» Товариства, які буцімто висували на виставку в столиці лише себе та своїх учнів. Мовляв, не варто було соромити себе перед професором Штеком, який приїхав із самої Праги як член комісії, щоб представити всього 14 робіт. Кутлан підкреслює, що лише невелика кількість митців надіслала свої роботи, а ужгородське керівництво Товариства не забезпечило повноцінної репрезентації регіонального мистецтва. Наприклад, він, Кутлан, отримав оголошення в газеті запізно, тому що пошта дійшла до села на день пізніше, ніж потрібно було здати роботи на відбір. В такий спосіб не враховується творчість художників з периферії, і зі слів автора, організація мала б називатися «Товариство художників Ужгорода» (а не ПР). Кутлан також обурений тим, що від показу в Празі відсторонені відомі художники: Ійяс, Біраґ, Новак, Берґ, Ізай, Шкултеті (Ijjász, Virágh, Novák, Beregi, Izai, Skultéti) та інші [Там само, old. 3].

Виставка в м. Кошице 1934 р. 4 липня 1934 року у Східнословачькому музеї міста Кошице відкрилася друга в цих просторах групова виставка художників ПР. У першій привітальній замітці в день відкриття анонім з числа редакції нарікав на засилля іноземних виставок у Кошицях, внаслідок чого підкарпатурська виставка, на яку кошичани так чекали, потрапила в несеzon, влітку [Slovenský Východ, 1934, № 151, s. 2]. Кошице як одна з важливих культурних метрополій Першої Чехословацької республіки дійсно було містом з багатою виставковою історією. Наприклад, за перші 4 роки існування республіки в музеї було проведено 50 виставок, назви угруповань чи товариств художників яких більш ніж красномовні. Перша виставка митців з ПР у Кошице, яка відбулася у 1921 р., таким чином опинилася в зірковому переліку учасників, що вже тут були виставлені до того, зокрема: «Aleš», мистецький осередок «Umelecká beseda» в Празі, Товариство моравських художників у Годоніні, групи «Hollar», «Tvrdšíjní», «Hamburger Secession», віденський «Hagenbund», «Münchener Secession» та інші

[Slovenský Východ, 1923, № 276, s. 3]. З попередніх учасників 1921 р. на виставці в 1934 р. взяли участь лише Бокшай та Ерделі. Коло молодих учасників значно розширилося, і ми дізнаємося з добової періодики навіть про маловідомі імена, роботи яких, однак, того часу сприймалися як найбільш перспективні. Зокрема, учень Богуміла Кафки¹ Ніколай Осташкін, якого автор замітки в празькому періодичному виданні порівнює з Архипенком та висловлює захоплення його «власним неповторним шляхом» [Lidové noviny, 1934, № 342, s. 9; Poláková, s. 123].

Найчастіше зустрічається замітка в Slovenský Východ (зі слов. – «Словацький Схід») практично рекламного характеру, яка публікувалася щодня впродовж тривання виставки в рубриці «Щоденні новини», з невеликими змінами. Редакція висловлювала захоплення експозицією, художньою цінністю ста десяти експонованих робіт 19-ти художників та скульпторів, які проживають на Підкарпатській Русі. Для учасників це була перша спільна виставка, однак критики були прихильними, а кошицькі поціновувачі мистецтва та численні туристи її активно відвідували [Slovenský Východ, 1934, № 156, s. 3]. Автор замітки серед зіркових імен лише Осташкіна відзначив епітетом: «Представлені художники: Бокшай, Ерделі, Шпалова, Томашек, Родова, Рейлова, Елен, Кляйн, молодий Добош, Коцка, Ланчиова та інші, а також скульптори: Цупал, учень Мислбека, та дуже талановитий Осташкін» [Slovenský Východ, 1934, № 161, s. 3].

Припускаємо, що таке захоплення кошицьких критиків спричинили не лише роботи Осташкіна, але і зіркове ім'я його вчителя. На жаль, нам не вдалося знайти візуальних джерел робіт цього митця. У розлогіму відгуку Григорія Медвецького² на виставку знову саме Осташкіну відведено завершальне, почесне місце в статті з найбільшою кількістю захопливих епітетів: «Надзвичайно яскравим явищем постає Ніколай Осташкін – молодий емігрант, уже сформований митець великого масштабу, який вирізняється винятковим відчуттям форми та руху, вільним мисленням і самобутнім вираженням. Як тонкий стиліст, він поєднує незалежність художнього бачення з високою емоційністю пластики...» [Slovenský Východ, 1934, № 156, s. 3].

Медвецький називає Бокшай та Ерделі «стовпами закарпатського мистецтва». При цьому автор практично в енциклопедичному стилі виокремлює їхні особливі сильні сторони та зосереджує нашу увагу на тому, що обидва автори навчалися в Будапешті. Бокшай згаданий як єдиний дипломований автор фресок, який вже втілював свою майстерність в каплиці греко-католицького собору в Ужгороді та Великому Березному. Медвецький в дещо романтизованому ключі пише про Ерделі як про митця в постійному пошуку, однак наголошує на його якостях відмінного

¹ Богуміл Кафка (чеськ. – Bohumil Kafka, 1878 – 1942) чеський скульптор, професор Празької академії мистецтв. Творив у дусі модерну, символізму та модернізму. Автор чисельних скульптур, рельєфів і пам'ятників, зокрема пам'ятника Янові Жижці для Національного пам'ятника на Віткові, пам'ятника Мілану Растіславу Штефаніку в Братиславі та інших.

² Д-р Григорій Медвецький (Medvecký, Gregor, 1899 – 1976, пізніше Грегор Медвецький), нащадок оравських емігрантів, народжених у Росії. Педагог, журналіст, перекладач, популяризатор слов'янських досліджень, музики та образотворчих мистецтв.

портретиста та окремо відзначає портрет губернатора Бескида [Там само, s. 2].

Реакцією критики в тогочасних публікаціях часто бачимо здивування тим фактом, що Підкарпатський регіон з його фольклорними, пейзажними та соціальними пам'ятками зображений у своїх картинах не підкарпатцями, а чехами. Це в першу чергу академічний художник Отто Елен зі своєю самобутньою технікою та особливою концепцією, «обдарований і незвичайний живописець», який єдиний представив на виставці свої графіки. Також згаданий Й. Томашек, який переважно зображає народні костюми на великих полотнах і «намагається бути для Підкарпатської тим, чим є Галя для Словацьчини». Пейзажі представили модерніст Кляйн, Й. Малкус, Е. Мраз, пейзажист Келемен, Л. Мілош та дві жінки – М. Рейлова та Б. Родова [Lidové noviny, 1934, № 342, s. 9; Poláková, s. 124].

Автор акцентує, як і в більшості інших відгуків, на роботах Бокшая та Ерделі. Першого характеризує як представника італійської школи та творця сакрального мистецтва, однак, вважає, що найкращою роботою є його автопортрет. В роботах Ерделі зауважує своєрідний похмурий тон і темно-синій колір, що переходить у фіолетовий, який переважає майже у всіх полотнах. Відзначає, що Ерделі вже має власну школу на ПР, з якої виставляються Андрій Коцка з двома «дуже гарними картинами з букетами» та Добош. Про Міладу Шпалову-Бенешову не оминає згадати як про наслідувачку свого відомого швагра, яка також культивує натюрморти та квіти [Lidové noviny, 1934, № 342, s. 9; Gabriela Poláková, s. 124]. Про відсутність певної виразної школи прямо і чітко вказує Г. Медвецький: «Якщо говорити про образотворче мистецтво на Підкарпатській Русі, це не означає, що йдеться про митців, які походять лише з Підкарпатської Русі, та являли собою своєрідну художню цілісність у сенсі шкіл та напрямків. Ні, на Підкарпатській Русі працюють і живуть митці різних шкіл та різних напрямків. Вони настільки відрізняються один від одного за своїми темами та технічним виконанням, а особливо за своїми висловлюваннями, що це заважає розумінню всього художнього доробку, який ми бачимо на цій виставці. Було б більш доречно, якби виставка привертала увагу любителя мистецтва чи відвідувача до чогось особливого, характерного для Підкарпатської Русі¹» [Slovenský Východ, 1934, № 156, s. 2].

Висновки. З опертям на матеріали, знайдені в добовій пресі 1920 – 1930-х рр., авторами введено в науковий обіг нові відомості про відомих митців, обставини та учасників, які стояли у витоків першої офіційної формації – «Товариство візуальних художників Підкарпатської Русі». Пошук в періодиці чеською, словацькою та угорською мовою також

допоміг отримати уявлення і про діяльність тих персоналій, про яких фігурували окремі згадки, а не розгорнуті відомості. Послідовне виопукнення пресою фактів проведення виставок в залах, де поряд з підкарпатськими художниками були репрезентовані віденські, празькі та мюнхенські митці, виставкова діяльність окремих членів Товариства закордоном (в першу чергу – Адальберта Ерделі), дає розуміння того, що ставлення журналістської критики до художників Підкарпатської Русі було загалом прихильним. Однак, слава не всіх з тих художників, яких підносять і вихваляють автори добових публікацій, протрималася до нашого часу.

Вивчення добових публікацій наштовхує авторів на твердження, що термін «Закарпатська школа живопису», який замалим не автоматично застосовується до засновників та учасників «Товариства» в радянській і сучасній мистецтвознавчій літературі, не є вірним трактуванням міжвоєнних і повоєнних процесів у мистецтві Закарпаття. Власне, саме сприйняття підкарпатських художників як окремої «школи», нав'язане нам радянською історіографією, відсутнє у матеріалах преси, продюгованих істориками мистецтва та журналістами у 1930-х рр. Радше навпаки, ці матеріали наголошують на відмінностях: два так звані «стовпи підкарпатських митців» Бокшай та Ерделі, згідно з опрацьованими авторами публікацій, є прямими протилежностями в контексті школи та традицій. Бокшай приписують до класичної італійської школи, називаючи при цьому занадто реалістичним: «Його пейзажі олією надто точно відображають побачене». Натомість «Ерделі – художник сучасної французької школи»² [Lidové noviny, 1934, № 342, s. 9; Gabriela Poláková, s. 124].

Завдяки згадкам у добовій періодиці окремих маловідомих прізвищ місцевих митців авторам вдалося ввести в науковий обіг нову інформацію про них, що перевершило мету статті. Стало відомо і про конфлікт всередині Товариства, зокрема через критику авторства Іштвана Кутлана, направлену проти вчинків засновників Товариства. Примітно, що певні імена, які отримали високу оцінку творчості в міжвоєнну добу, з часом пішли в небуття, як, наприклад, скульптор з білих емігрантів Ніколай Осташкін, який тоді осів в Ужгороді. Іштван Кутлан, оспіваний угорськомовною пресою як надзвичайно перспективний талант, в наш час згадується лише в локальних угорськомовних онлайн виданнях і так само забутий в фахових матеріалах.

В історичних дослідженнях закарпатського мистецтва авторам видається перспективним поєднання досліджень локальної преси з вивченням архівних джерел, до чого вони повернуться у наступних своїх публікаціях.

¹ (переклад авт.) В оригіналі: «Jestli hovoríme o výtvarnom umení na Podkarpatskej Rusi, neznamená to, že ide o umel-cov pôvodom len z Podkarpatskej Rusi, pred-stavujúcich akýsi umelecký celok v smysle škôl a smerov. Nie, na Podkarpatskej Rusi pracujú a žijú umelci rôznych škôl a rôznych smerov. Sú tak odlišní jeden od druhého aj v námeto-ch aj v technickom prevedení, a hlavne v prejavoch, že to až prekáža pochopeniu

vše- tkého toho umeleckého výplodu, který vidíme na tejto výstave. Bolo by prijateľnejšie, keby na výstave upútavalo pozornosť milovníka umenia alebo návštevníka niečo zvláštného, charakteristického pre Podkarpatskú Rus».

² (переклад авт.) В оригіналі: «Jeho krajinné oleje jsou příliš věrným zobrazením viděného», «Erdélyi je malíř moderní francouzské školy».

Список використаних джерел

- Festőiskolát és művésztelepet létesítenek Munkácson, *Kárpátalja*, 1926, 1, № 20, old. 5.
- Iványi-Grünwald Béla festőművész gyűjteményes képkiaállításának ünnepélyes megnyitása Uzhorodon, *Uj Közlöny*, 1931, 53, № 95, old. 2.
- Kleban, M. (red.), 2019. *Umenie Podkarpatskej Rusi. 1919 – 1938. Československá stopa*, Košice: Východoslovenská galéria, s. 16–50.
- Marosi, A., 2014. Kárpátalja anno: Kutlán István festőművész. [Online]. Доступно: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-kutlan-istvan-festomuvesz/> (дата звернення: 09.08.2025).
- Medveckij, G. M. Výstava výtvarných umelcov z Podkarpatskej Rusi, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 156, s. 3.
- Megalakult a podk.-ruszi festőművészek országosgyegete, *Uj Közlöny*, 1931, 53, № 138, old. 1.
- Nagyon üdvösnek tartanám, ha a podkarpatszkaruszi festőművészek nálunk, Budapesten kiállítanának, *Uj Közlöny*, 1931, 53, № 96, old. 2.
- Najrozsiahlejšia výstava výtvarného umenia na Podkarp. Rusi, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 156, s. 3.
- Podkarpatská Rus (Zatloukal, J., ed.)*, 1936., Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 336 s.
- Podkarpatskoruski umelci návštěvou v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 151, s. 2.
- Poláková, G., 2019. *Malířka Milada Benešová-Špálová (1884 – 1963)*. [Diplomová práce], 154 s.
- Ruszinszkói festőművész Párisban, *Uj Közlöny*, 1927, 49 № 215, old. 3.
- Steck professzor meg van elégedve az «uzhorodi» művészek munkáival, *Uj Közlöny*, 1937, 59, № 13, old. 2–3.
- Výstava karpatskoruskych výtvarníků v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 161, s. 3.
- Výstava L'uda Križana a Františka Gibalu v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1936, XVIII, № 34, s. 7.
- Výstava Podkarpatských výtvarníků v Košicích, *Lidové noviny*, 1934, XLII, № 342, s. 9.
- Výstava umenia z Podk. Rusi, *Slovenský Východ*, 1921, III, №. 102, s. 5.
- Uj Közlöny*, 1928, 50, № 183, old. 3.
- Uj Közlöny*, 1931, 53, № 138, old. 1.
- Zahájenie päťdesiatej výstavy v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1923, V, № 276, s. 3.
- Коприва, А. 2017. Художники Закарпаття у Нодбані. Хроніка та персоналії, *Вісник Закарпатської академії мистецтв*, № 9, УДК 7.071.1:75:7.037.1(477.87) К 55, с. 20–23.
- Небесник, І., 2007. *Адальберт Ерделі*, Львів: Мс, 295 с.
- Небесник, І., 2018. Співпраця Адальберта Ерделі із представниками чеської культури, *Вісник Закарпатської академії мистецтв*, № 10. УДК 7.071.1Ерделі (477.87): 7.071.1(437.3), с. 21–25.
- Поп, І., 2023. Художники Підкарпатської школи – вершина русинського національного відродження. [Online]. Доступно: <https://www.rusyn.sk/prof-ivan-pop-chudoznyky-pidkarpatskoji-skoly-versyna-rusynskoho-nacionalnoho-vidrozdzena/> (дата візиту: 15.08.2025).
- Сирохман, М., 2021. *Шлях закарпатського мистецтва*, Ужгород, 185 с.

References

- Festőiskolát és művésztelepet létesítenek Munkácson, *Kárpátalja*, 1926, 1, № 20, old. 5. (in Hungarian).
- Iványi-Grünwald Béla festőművész gyűjteményes képkiaállításának ünnepélyes megnyitása Uzhorodon, *Uj Közlöny*, 1931, 53, № 95, old. 2. (in Hungarian).
- Kleban, M. (red.), 2019. *Umenie Podkarpatskej Rusi. 1919 – 1938. Československá stopa*, Košice: Východoslovenská galéria, s. 16–50. (in Slovak).
- Kopryva, A. Khudozhnyky Zakarpattia u Nodbani. Khronika ta personalii. [Transcarpathian Artists in Nodbany School. Chronology and Personalities], *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv.* [Bulletin of the Transcarpathian Academy of Arts.], УДК 7.071.1:75:7.037.1(477.87) К 55, p. 20–23. (in Ukrainian).
- Marosi, A., 2014. Kárpátalja anno: Kutlán István festőművész. URL: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-kutlan-istvan-festomuvesz/> (data zvernennia: 09.08.2025). (in Hungarian).
- Medveckij, G. M. Výstava výtvarných umelcov z Podkarpatskej Rusi, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 156, s. 3. (in Slovak).
- Megalakult a podk.-ruszi festőművészek országosgyegete, *Uj Közlöny*, 1931, 53. № 138, old. 1. (in Hungarian).
- Nagyon üdvösnek tartanám, ha a podkarpatszkaruszi festőművészek nálunk, Budapesten kiállítanának, *Uj Közlöny*, 1931, 53, № 96, old. 2. (in Hungarian).
- Najrozsiahlejšia výstava výtvarného umenia na Podkarp. Rusi, *Slovenský Východ*, 1934, XVI, №. 156, s. 3. (in Slovak).
- Nebesnyk, I. *Adalbert Erdeli* [Adalbert Erdely], Lviv: Мс, 2007, 295 p. (in Ukrainian).
- Nebesnyk, I., 2018. Spivpratsia Adalberta Erdeli iz predstavnykamy cheskoj kultury [Adalbert Erdely's cooperation with representatives of Czech culture]? *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv.* [Bulletin of the Transcarpathian Academy of Arts.], № 10. УДК 7.071.1Ерделі(477.87): 7.071.1(437.3), p. 21–25. (in Ukrainian).
- Podkarpatská Rus (Zatloukal, J., ed.)*, 1936.? Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 336 s. (in Czech).
- Podkarpatskoruski umelci návštěvou v Košiciach? *Slovenský Východ*, 1934, XVI, . 151, s. 2. (in Slovak).
- Poláková, G., 2019. *Malířka Milada Benešová-Špálová (1884 – 1963)*. [Diplomová práce], 154 s. (in Slovak).
- Pop, I., 2023. Khudozhnyky Pidkarpatskoi shkoly – vershyna rusynskoho natsionalnoho vidrozdhenia. [Artists of the Carpathian Ruthenia School – the Pinnacle of the Ruthenian National Revival]. URL: <https://www.rusyn.sk/prof-ivan-pop-chudoznyky-pidkarpatskoji-skoly-versyna-rusynskoho-nacionalnoho-vidrozdzena/> (15.08.2025) (in Ukrainian).
- Ruszinszkói festőművész Párisban, *Uj Közlöny*, 1927, 49 № 215, old. 3. (in Hungarian).
- Steck professzor meg van elégedve az «uzhorodi» művészek munkáival, *Uj Közlöny*, 1937, 59, № 13, old. 2–3. (in Hungarian).
- Syrokman, M., 2021. *Shliakh zakarpatskoho mystetstva*. [The Path of Transcarpathian Art], Uzhhorod, 185 p. (in Ukrainian).
- Uj Közlöny*, 1928, 50, № 183, old. 3. (in Hungarian).
- Uj Közlöny*, 1931, 53, № 138, old. 1. (in Hungarian).
- Výstava Podkarpatských výtvarníků v Košicích, *Lidové noviny*, 1934, XLII, № 342, s. 9. (in Czech).
- Výstava L'uda Križana a Františka Gibalu v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1936, XVIII, № 34, s. 7. (in Slovak).
- Výstava umenia z Podk. Rusi, *Slovenský Východ*, 1921, III, №. 102, s. 5. (in Slovak).
- Zahájenie päťdesiatej výstavy v Košiciach, *Slovenský Východ*, 1923, V, № 276 s. 3. (in Slovak).

Oleksii Zhyrov

Postgraduate student at the Department of Archaeology, Ethnology and Culture Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Lina Degtyaryova

MFA, independent researcher, Uzhhorod

ARTISTS OF SUBCARPATHIAN RUTHENIA IN THE CZECHOSLOVAK PRESS, 1921 – 1937

The paper examines the problem of the formation and functioning of the «Society of Visual Artists of Subcarpathian Ruthenia», which officially existed in 1931 – 1938, but its roots date back to the early 1920s. The idea is substantiated that the Society, created on the model of the Prague «Manes», became the first institutional attempt by local artists to build an organisational structure that united representatives of different artistic trends, schools and aesthetic orientations. The activities of the founders and leading figures of the Society – Adalbert Erdélyi, Josyp Bokshay, Ladislav Kaigl and others, as well as less known participants, such as Istvan Kutlan or Nikolai Ostashkin, are traced. The article raises the issue of the institutionalisation of art in the multicultural environment of Subcarpathian Ruthenia, where the avant-garde practices of Czech artists coexisted in one association with the academic, impressionistic and realistic searches of local artists. Considerable attention is paid to the analysis of exhibition activities, in particular to collective exhibitions in Košice (1921, 1934), where artists from Subcarpathia presented their works on the same exhibition site as well-known Czech, Viennese and Munich authors. The article reveals that the press reaction was generally favourable: critics noted the quality of the works and gave the leading role to Erdélyi and Bokshay as the «pillars» of Transcarpathian art. At the same time, the absence of a single «school» was emphasised, since the artists of the region came from different artistic traditions. Based on the study of the daily press, new facts about little-known artists and circumstances related to the formation of the local art scene have been established. The paper introduces new and little-studied materials related to the interwar art of Transcarpathia into scientific circulation. The authors conclude that the Soviet interpretation of this phenomenon as a «painting school» is incorrect, since the sources of the 1920s–1930s demonstrate rather a lack of stylistic integrity and emphasise the heterogeneity of artistic approaches. Thus, the article is devoted to a comprehensive study of the processes of institutionalisation of the art of Subcarpathian Ruthenia, which reveals the dynamics of the cultural life of the region and allows us to rethink traditional ideas about the «Transcarpathian school of painting».

Keywords: Subcarpathian Ruthenia, art, First Czechoslovak Republic, art history, Transcarpathia, art associations, Adalbert Erdélyi.

Статус статті:

Отримано: 03.09.2025 Прийнято: 20.09.2025 Опубліковано: 01.11.2025

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-4.0)

ISSN 2523-4498 (Print) ISSN 2786-6513 (Online)